

O'ZBEK TILIDA "IBO" TERMINING IZOHI

Norqulova Barnagul Murtazayeva

Turon universiteti magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilida keng qo'llaniladigan "ibo" terminining semantik, terminologik va madaniy izohi tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'zbek tilshunos olimlarining lug'aviy, etnolingvistik va madaniyatshunoslikka oid qarashlari asosida "ibo" atamasining mazmuni, uning axloqiy-me'yoriy tushuncha sifatidagi o'rni yoritiladi. "Ibo" terminining til tizimidagi baholovchi va normativ funksiyasi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ibo, termin, izoh, axloqiy tushuncha, o'zbek tili, milliy madaniyat.

Kirish. O'zbek tilida axloqiy-me'yoriy tushunchalarni ifodalovchi terminlar til va madaniyatning uzviy bog'liqligini namoyon etadi. Shunday birliklardan biri "ibo" termini bo'lib, u nafaqat leksik birlik, balki milliy axloq, xulq-atvor va ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi tushuncha sifatida qaraladi. Tilshunoslikda bunday terminlarning izohi faqat lug'aviy emas, balki madaniy va ijtimoiy kontekstda o'rganishni talab qiladi.

O'zbek tilshunosi Nodira Mahmudova termin va madaniyat munosabatiga to'xtalib, shunday yozadi:

"Til birliklarining to'liq mazmuni ularni yuzaga keltirgan madaniy muhit bilan birgalikda talqin qilingandagina ochiladi"⁸.

"Ibo" terminining dastlabki va asosiy izohi o'zbek tilining izohli lug'atlarida berilgan. Mazkur termin axloqiy holat va xulq-atvor me'yorini ifodalaydi.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da "ibo" termini quyidagicha izohlanadi: "Ibo — o'zini tuta bilish, uyat va andishani his etish holati; odob doirasidan chiqmaslik"⁹.

Ushbu izohdan ko'rinadiki, "ibo" termini shaxsning ichki nazorati va axloqiy chegarani anglash holatini bildiradi.

Termin sifatida "ibo" baholovchi va normativ xarakterga ega. U ko'proq ijobiy baholanuvchi axloqiy holatni ifodalaydi va jamiyat tomonidan ma'qullanadigan xulq-atvor bilan bog'lanadi.

Tilshunos Saidumar Muminov axloqiy terminlarning ijtimoiy funksiyasini quyidagicha izohlaydi:

"Axloqiy mazmundagi birliklar shaxs xulqini baholash va jamiyat me'yorlarini mustahkamlash vazifasini bajaradi"¹⁰.

Mazkur fikr "ibo" terminining faqat tavsiflovchi emas, balki tartibga soluvchi vazifaga ega ekanini ko'rsatadi.

⁸ Mahmudova N. *Lingvokulturologiya asoslari*. — Toshkent: Fan, 2016. — 31-bet

⁹ *O'zbek tilining izohli lug'ati*. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006. — 312-bet

¹⁰ Muminov S. *O'zbek tilida muloqot xulqi*. — Toshkent: Fan, 2012. — 54-bet

“Ibo” termini o‘zbek xalqining milliy mentaliteti va an‘anaviy axloqiy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liq. U ko‘pincha hayo, andisha, kamtarlik kabi tushunchalar bilan bir semantik maydonda qo‘llanadi.

O‘zbek tilshunosi Shahnoza Iskandarova bu borada quyidagicha ta’kidlaydi:

“Ibo tushunchasi o‘zbek muloqot madaniyatida axloqiy cheklov va ijtimoiy moslik mezoni sifatida xizmat qiladi”¹¹.

Bu izoh “ibo” terminining madaniy-normativ mohiyatini ochib beradi.

“Ibo” termini o‘zbek tilida baholovchi semantikaga ega bo‘lib, “iboli”, “ibosi bor” kabi birikmalar ijobiy bahoni, “ibosiz”, “ibosi yo‘q” shakllari esa salbiy bahoni ifodalaydi.

Tilshunos Zarifa Nizomova baholovchi birliklar haqida shunday yozadi: “Baholovchi leksik birliklar milliy axloqiy me‘yorlarni ifodalashda muhim semantik yukni o‘z zimmasiga oladi”¹².

Demak, “ibo” termini baholash orqali jamiyatda qabul qilingan xulq me‘yorlarini mustahkamlaydi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, “ibo” termini o‘zbek tilida ko‘p qatlamli semantik va madaniy mazmunga ega bo‘lgan axloqiy tushunchani ifodalaydi. Uning lug‘aviy izohi, terminologik xususiyatlari va madaniy talqini o‘zaro uyg‘un holda shakllangan. O‘zbek olimlarining ilmiy qarashlari “ibo” terminining nafaqat til birligi, balki milliy axloq va mentalitetni ifodalovchi muhim termin ekanini tasdiqlaydi. Shu bois, “ibo” terminini o‘rganish o‘zbek tilshunosligida terminologiya, lingvokulturologiya va etnolingvistika kesishgan muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006.
2. Mahmudova N. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2016.
3. Mo‘minov S. O‘zbek tilida muloqot xulqi. – Toshkent: Fan, 2012.
4. Iskandarova Sh. O‘zbek muloqot madaniyati va nutq etiketi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
5. Nizomova Z. Paralingvistik va baholovchi birliklar. – Samarqand: SamDU, 2020.

¹¹ Iskandarova Sh. *O‘zbek muloqot madaniyati va nutq etiketi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 76-bet

¹² Nizomova Z. *Paralingvistik va baholovchi birliklar*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 42-bet